

UOT: 63. 336. 33.

AQRAR SAHƏDƏ QIYMƏT PARİTETLİYİNİN İSTEHSALÇILARIN GƏLİRLƏRİNƏ TƏSİRİ

Səadət İntiqam qızı Hacıyeva,

Aqrar Tədqiqatlar Mərkəzi, departament müdirinin müavini, bölmə rəhbəri

Tel.: (051) 576-83-28; e-mail: seadet.haciyeva@atm.gov.az

Xülasə

Məqalədə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçı qiymətlərinin və həmin məhsulların istehsalına çəkilən xərclərin artımı Aqrar Tədqiqatlar Mərkəzinin Fermer Təsərrüfatları Məlumatlarının Monitorinqi Sistemi (FTMMS) çərçivəsində fermerlər arasında keçirilən sorğular nəticəsində yaradılmış məlumat bazası əsasında təhlil edilib və hazırki şəraitdə qiymətlərin səviyyəsinin istehsalçılar baxımından əlverişliliyi qiymətləndirilir. Kənd təsərrüfatının sahələrarası əlaqələrində qiymət paritetliyinin yaranmasına dövlət dəstəyinin təsirləri açıqlanır. Məqalədə eyni zamanda, növbəti illərdə kənd təsərrüfatında istehsal olunan əsas məhsul növləri üzrə qiymət paritetliyinin dayanıqlığının təmin edilməsi məqsədilə fermerlərə maliyyə dəstəyi tədbirlərinin yeni mexanizmlər əsasında davam etdirilməsinin əhəmiyyətli olduğu göstərilir.

***Açar sözlər:** aqrar bazar, dövlət dəstəyi, qiymət dispariteti, istehsalçı qiymətləri indeksi, xərclərin orta artım indeksi.*

Giriş

Aqrar istehsalçılar özlərinə lazım olan istehsal vasitələrini bir qayda olaraq inhisarlaşmış bazarlardan əldə edirlər. Fermerlər, həmçinin istehsal etdikləri məhsulları emal müəssisələrinə satarkən də inhisar mövqeyində olan təsərrüfat subyektləri ilə üzləşməli olurlar. Bununla əlaqədar kənd təsərrüfatının sahələrarası mübadiləsində ekvivalentlik prinsipinin pozulması halları geniş yayılmışdır. Bu, öz əksini kənd təsərrüfatının qeyd edilən əlaqələrində qiymət disparitetliyində tapır.

Qiymət dispariteti - kənd təsərrüfatı məhsullarının və kənd təsərrüfatı üçün istehsal vasitələri istehsal edən sənayenin, habelə aqrar sahəyə istehsal-texniki xidmət göstərən sahələrin (eləcə də iqtisadiyyatın digər sahələrinin) qiymət səviyyələri arasında nisbətinin pozulmasıdır.

Qiymətlər arasındakı uyğunsuzluğun əsas səbəbi kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıları ilə istehsal vasitələrinin istehsalçıları, həmçinin emal müəssisələri arasındakı mübadilədə ekvivalentliyə əməl olunmamasıdır.

Kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətləri ilə onların istehsalına sərf olunan sənaye məhsullarının (istehsal vasitələri, aqroservis xidmətləri və s.) qiymətləri arasında tarazlığın pozulması - disparitetin yaranması əsasən aşağıdakı problemlərə səbəb olur:

- Kənd təsərrüfatı sektorunda rentabellik azalır, torpaqların əsas hissəsi istifadəsiz qalır və sektorun cəlbediciliyi azalır;
- Ehtiyatların səmərəli bölüşdürülməsində qeyri-müəyyənlik yaranır;
- Dalğalanmalar məhsul istehsalının və fermerlərin gəlirlərinin azalmasına səbəb olur;
- Ticarət münasibətlərində balansın pozulmasına şərait yaradır;
- Aqrar sektorda maliyyə problemləri yaranmağa başlayır, üstünlüklər və mənfəətlilik əsasən kiçik təsərrüfatlardan böyük təsərrüfatlara yönəlir və s. [6].

Kənd təsərrüfatında geniş təkrar istehsal prosesi xüsusilə dinamik xarakter daşıyır. Təbii ki, bu zaman iqtisadiyyatın digər sahələri ilə kənd təsərrüfatı arasında əməkhaqqı sahəsində paritetliyin vəziyyətinin öyrənilməsi, eləcə də, rentabellik normasında paritetliyin müəyyənləşdirilməsi, amortizasiya normasındakı fərqli xüsusiyyətlərin aradan qaldırılması məhz qiymət disparitetinin zəiflədilməsində əhəmiyyətli rol oynaya bilər [4]. Aparılan araşdırmalar da göstərir ki, kənd təsərrüfatı əmtə istehsalçılarının mürəkkəb maliyyə vəziyyəti, eləcə də sənaye məhsullarının yüksək qiymətləri əmtə istehsalçılarının həmin məhsulların alışından imtina etməsinə gətirib çıxarır [3].

Məqalədə Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin Aqrar Tədqiqatlar Mərkəzinin Fermer Təsərrüfatları Məlumatlarının Monitorinqi Sistemi (FTMS) çərçivəsində hər il 2500-3000 fermer arasında keçirilən sorğular nəticəsində yaradılmış məlumat bazası əsasında kənd təsərrüfatında istehsal olunan əsas məhsul növləri üzrə paritetlik göstəricilərinin təhlil edilməsi və müvafiq dəyərləndirmələr aparılması məqsədi qarşıya qoyulmuşdur.

Disparitetin qiymətləndirilməsi metodları

İqtisadi ədəbiyyatlarda qiymət və gəlir disparitetinin qiymətləndirilməsinə dair müxtəlif metodiki yanaşmalar təklif edilir. Onlardan hər birinin özünəməvafiq üstünlükləri və çatışmazlıqları mövcuddur. Onlardan bəziləri mikroiqtisadi səviyyədə qiymət disparitetini əks etdirməklə gəlir dispariteti probleminin makroiqtisadi səviyyədə öyrənilməsinə imkan vermir. Buna misal olaraq kənd təsərrüfatı məhsulunun satışından gəlir hesabına maddi-texniki resursların alınmasının qiymətləndirilməsi metodunu göstərmək olar.

Qiymət disparitetinin müəyyən olunması ilə birbaşa bağlı olmayan digər metodlar isə qiymət disparitetinin nəticəsində gəlirlərdəki disproporsiyaları qiymətləndirir. Belə metodlar eləcə də qiymət disparitetinin kənd təsərrüfatına vurduğu zərərin həcmi də müəyyən etməyə imkan verir.

Aşağıda mümkün metodiki yanaşmaların ümumi xarakteristikası verilmişdir.

Sahələrarası qiymət paritetliyinin qiymətləndirilməsi metodları

- **Kənd təsərrüfatı məhsulunun qiymət indekslərinin dinamikası ilə kənd təsərrüfatında istifadə edilən maddi-texniki resursların qiymət indeksləri dinamikasının müqayisəsi.**

Qeyd edilən göstərici ilk dəfə XX əsrin birinci rübündən etibarən Amerika statistikasında istifadə olunub və dünya təcrübəsində klassik qiymət pariteti indeksi kimi tətbiq olunmağa başlayıb. Bu yanaşma geniş istifadə olunan metodiki tətbiqdır. Ondən həm makro, həm də mikro səviyyədə istifadə edilir. Lakin mikro səviyyədə satış axınlarını satınalma müəssisələri və əhali üzrə ayrı-ayrılıqda araşdırdıqda bu metod daha əyanidir. Bu zaman şəxsi təsərrüfatlardan alınan məhsulların qiymətlərində vasitəçilər tərəfindən yaradılan artımın yaratdığı kənarlaşmalar aradan qaldırılır. Ona görə də makro səviyyədə onun tətbiqi kənd təsərrüfatı müəssisələrində mütəşəkkil sektor üzrə aparılır. İstehlakçı bazarı

yaradılan (əlavə) dəyərin bölüşdürülməsi və yenidən bölüşdürülməsi mexanizmi kimi özünəməvafiq xüsusiyyətlərə malikdir. Bunlar aşağıdakılardır:

- **Kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymət artımı nəticəsində əldə olunan əlavə gəlirlə kənd təsərrüfatının artan xərcləri (kənd təsərrüfatında istifadə olunan sənaye məhsulları və xidmətlər) arasındakı fərqi müqayisəsi.**

Əgər klassik paritet indeksinin hesablanması qiymət artımı templərinin müqayisəsinə əsaslanırsa, bu yanaşma qiymət dəyişmələri zamanı gəlir və xərclərin mütləq fərqi yaranan dispariteti müəyyən edir. O, konkret kənd təsərrüfatı məhsullarının növləri üzrə qiymət disparitetinin səviyyəsinin müəyyən olunmasında daha əlverişlidir.

Bu metod 1992-ci ildən etibarən Rusiya Federasiyası və əksər MDB ölkələrinin dövlət statistika orqanları tərəfindən kənd təsərrüfatı ilə sənaye arasında dəyər disproporsiyasının müəyyən olunmasında geniş istifadə olunur. Lakin makroiqtisadi səviyyədə kənd təsərrüfatı müəssisələrinin və fərdi təsərrüfatların gəlirlərinin uyğunsuzluğu səbəbindən bu yanaşma o qədər də düzgün deyil. Şəxsi təsərrüfatlar üçün istehsal olunan kənd təsərrüfatı məhsullarının əsas hissəsinin qeyri-rəsmi vasitəçilərlə satılması xarakterikdir. Buna görə kənd təsərrüfatı məhsullarının son istehlak qiymətləri ilə satışından əldə olunan gəlirin tərkibinə vasitəçilər tərəfindən mənimsənilən gəlir də daxildir.

- **Kənd təsərrüfatı məhsulu vahidinə düşən müəyyən növ maddi-texniki resursların alınması həcmi üzrə disparitetin qiymətləndirilməsi.**

Bu metod ayrı-ayrı vaxtlarda müəyyən bir kənd təsərrüfatı məhsulu vahidinin satılması nəticəsində əldə edilə bilən müəyyən növ maddi-texniki resursların sayındakı dəyişikliklərin müqayisə edilməsinə əsaslanır. Görünən primitivliyə baxmayaraq bu üsul satılan məhsulların qiymətindəki dəyişikliklər nəticəsində kənd təsərrüfatı istehsalçıların gəlirlərinin alıcılıq qabiliyyətindəki dəyişikliyi əyani şəkildə göstərməyə imkan verir.

Kənd təsərrüfatı məhsulları ilə maddi-texniki ehtiyatların və kənar təşkilatlar tərəfindən kənd təsərrüfatına göstərilən xidmətlərin qiymət paritetliyinin dəyərləndirilməsi göstəricisi kimi qiymət pariteti indeksindən istifadə edilir.

Qiymət pariteti indeksi kənd təsərrüfatı məhsullarının satış qiymətləri indeksinin kənd təsərrüfatının aldığı mal və xidmətlərin qiymət indekslərinə nisbəti kimi hesablanır. Bu indeks xüsusi (kənd təsərrüfatı məhsullarının konkret növləri üzrə) və ümumi (sahələr üzrə bütövlükdə) ola bilər. Maddi-texniki resursların qiymət artımının həcmi bitkiçilikdə və eləcə də heyvandarlıqda ümumi material xərclərinin həcmindəki xüsusi çəkisinə görə müəyyən olunur [2].

Kənd təsərrüfatı məhsulları və sənaye istehsalı qiymətlərinin dinamikasının təhlilinə imkan verən əsas göstərici qiymət pariteti indeksidir (I_{qp}). Bu, kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymət indeksinin sənaye mənşəli məhsulların orta qiymət indeksinə nisbətidir:

$$I_{qp} = \frac{I_{k/t}}{I_s} * 100\%$$

burada:

I_{qp} - qiymət pariteti indeksi;

$I_{k/t}$ - kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymət indeksi;

I_s - kənd təsərrüfatı üçün istehsal olunan sənaye məhsullarının orta qiymət indeksi.

Kənd təsərrüfatı istehsalçılarının qiymətmələgəlmə sahəsindəki maraqları yalnız öz məhsullarını satmaqla bitmir. Onlar üçün eləcə də əldə etdikləri istehsal vasitələrinin qiymətləri də çox vacibdir. Bu qiymətlərdən onların mütləq xərclərinin həcmi, onun gəlirlərlə arasındakı nisbət fərqi və eləcə də təsərrüfat fəaliyyətinin rentabellik səviyyəsi asılıdır.

Qiymət paritetinin pozulması sahədən resursların çıxmasına səbəb olur. İqtisadi böhran dövründə kənd təsərrüfatı mallarının qiyməti aşağı düşdükdə kənd təsərrüfatı ilə digər sahələr arasındakı gəlir fərqi genişlənir. Buna görə kənd təsərrüfatı dövlət dəstəyinə ehtiyac duyur. Qiymət dispariteti kənd təsərrüfatı məhsullarının maya dəyəri və satış qiymətləri göstəricilərinin dinamikasına ciddi təsir göstərir [5].

Tədqiqatın məlumat bazası

Azərbaycanda kənd təsərrüfatı məhsullarının və istifadə olunan istehsal vasitələrinin qiymət indekslərinin müqayisəli təhlili Fermer Təsərrüfatları Məlumatlarının Monitorinqi Sistemi (FTMMS) məlumatları əsasında aparılmışdır. MDB məkanında ilk dəfə Azərbaycanda yaradılan və tətbiq olunan FTMMS Avropa Birliyinin təcrübəsinə əsaslanır. Belə ki, Avropa Birliyi səviyyəsində tətbiq olunan Fermer Təsərrüfatlarının Uçot Məlumatları Şəbəkəsi (Farm Accountancy Data Network, FADN) Avropa Birliyinin Vahid Aqrar Siyasəti (Common Agricultural Policy) üçün mühüm informasiya bazası olmaqla bu sahəyə dair qərarların qəbulu prosesi ilə bağlı zəruri idarəetmə alətlərindən biri kimi çıxış edir [1].

FTMMS-in məqsədi kənd təsərrüfatı sahəsində fəaliyyət göstərən istehsalçılara dair məlumatları sistemli şəkildə və vahid formatda toplamaqla istehsalçıların fəaliyyətini və kənd təsərrüfatı istehsalının iqtisadi səmərəliliyini qiymətləndirməkdən və aqrar siyasətin nəticələrini təhlil etməkdən ibarətdir. Aparılmış sorğuların nəticələri müxtəlif məhsullar üzrə maya dəyəri və satış qiyməti kimi iqtisadi kateqoriyalar üzrə təhlillər aparmağa imkan verir. Həmçinin FTMMS fermer təsərrüfatları ilə bağlı qərarlar qəbul edilməsi üçün etibarlı məlumat mənbəyi kimi çıxış edir [7].

Azərbaycanda FTMMS-in qurulmasına formal olaraq 2005-ci ildə BMT-nin Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatının (FAO) layihəsi çərçivəsində başlanılıb. Bu layihə çərçivəsində müvafiq metodologiya hazırlanıb, bir neçə rayonda pilot sorğular keçirilib.

FTMMS çərçivəsində bütün ölkə üzrə (Naxçıvan MR istisna olmaqla) tam əhatəli şəkildə məlumatların toplanması isə 2015-ci ildən başlayaraq təmin olunub.

FTMMS çərçivəsində fermerləri sorğuya cəlb etmək üçün təsərrüfatların müəyyən edilməsi məqsədilə aparılan seçmə Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin subsidiya bazasına əsaslanır. FTMMS çərçivəsində **təbəqəli təsadüfi nümunə** seçmə metodunun tətbiqi ilə nümunə formalaşdırılır və sorğular bu nümunə üzrə aparılır. FTMMS üzrə məlumatların toplanması üçün sorğular həm müxtəlif ölçülü əkin sahələrinin, həm də ayrı-ayrı kənd təsərrüfatı bitkilərinin təmsilçiliyi baxımından hər il bütün qruplardan olan 2500-3000 təsərrüfat arasında aparılır.

Hazırda Aqrar Tədqiqatlar Mərkəzində 2014-2018-ci illər üzrə FTMMS göstəricilərini əhatə edən məlumat bazası formalaşdırılmışdır.

Tədqiqatın nəticələri

Ölkədə istehsal olunan əsas kənd təsərrüfatı məhsullarının sahədən (istehsalçı) satış qiyməti indeksinin istehsal vasitələri üzrə qiymət indeksinə nisbətində dair hesablamalar Cədvəl 1-də verilmişdir.

Cədvəl 1. İstehsal olunmuş kənd təsərrüfatı məhsullarının sahədən (istehsalçı) satış qiyməti indeksinin istehsal vasitələri üzrə qiymət indeksinə nisbəti

Xərclər	Qiymət indeksləri				
	(baza dövrü - 2014-cü il)				
	2014	2015	2016	2017	2018
Buğda istehsalı üzrə qiymət indeksinin dəyişməsi					
İstehsalçı satış qiyməti üzrə indeks	100	102.8	114.9	130.3	133.1
Xərc maddələri üzrə orta indeks	100	105.6	105.9	110.2	116.8
Qiymət pariteti (dispariteti)	100	97.3	108.5	118.2	113.9
Arpa istehsalı üzrə qiymət indeksinin dəyişməsi					
İstehsalçı satış qiyməti üzrə indeks	100	100.6	100.6	140.8	142.2
Xərc maddələri üzrə orta indeks	100	98.3	96.9	109.2	119.1
Qiymət pariteti (dispariteti)	100	102.3	103.8	128.9	119.4
Qarğıdalı istehsalı üzrə qiymət indeksinin dəyişməsi					
İstehsalçı satış qiyməti üzrə indeks	100	98.3	128.9	133.5	157.2
Xərc maddələri üzrə orta indeks	100	110.1	122	120.7	153.3
Qiymət pariteti (dispariteti)	100	89.4	105.7	110.6	102.5
Pomidor istehsalı üzrə qiymət indeksinin dəyişməsi					
İstehsalçı satış qiyməti üzrə indeks	100	67.4	96.2	114.0	112.6
Xərc maddələri üzrə orta indeks	100	92.3	97.5	109.2	111.1
Qiymət pariteti (dispariteti)	100	73.0	98.7	105.0	101.4
Soğan istehsalı üzrə qiymət indeksinin dəyişməsi					
İstehsalçı satış qiyməti üzrə indeks	100	140.7	116.5	148.4	121.2
Xərc maddələri üzrə orta indeks	100	160.0	128.4	113.1	117.9
Qiymət pariteti (dispariteti)	100	87.9	90.7	131.3	102.8
Kartof istehsalı üzrə qiymət indeksinin dəyişməsi					
İstehsalçı satış qiyməti üzrə indeks	100	114.3	146.8	126.3	121.2
Xərc maddələri üzrə orta indeks	100	123.1	122.8	113.5	127.2
Qiymət pariteti (dispariteti)	100	92.9	119.5	111.3	95.3
Yonca istehsalı üzrə qiymət indeksinin dəyişməsi					
İstehsalçı satış qiyməti üzrə indeks	100	89.9	129.0	108.4	104.5
Xərc maddələri üzrə orta indeks	100	89.7	94.3	101.1	100.8
Qiymət pariteti (dispariteti)	100	100.2	136.8	107.2	103.7
Pambıq istehsalı üzrə qiymət indeksinin dəyişməsi					
İstehsalçı satış qiyməti üzrə indeks	100	105.3	124.2	128.7	135.1
Xərc maddələri üzrə orta indeks	100	103.1	107.7	109.3	127.1
Qiymət pariteti (dispariteti)	100	102.1	115.3	117.8	106.3

Mənbə: FTMMS-in məlumatları əsasında hesablanmışdır.

Cədvəl 1-in məlumatlarından görünür ki, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçı qiymətləri üzrə indeksin həmin məhsulların istehsalına çəkilən xərclər üzrə indeksə nisbəti son illərdə müxtəlif qiymətlər almaqla əsasən 100-dən böyük olmuşdur. Bu da istehsalçı qiymətlərin artımının xərclərin qiymətlərinin artımından daha böyük olduğunu göstərir. Qiymətlərin artımının xərclərin artımından böyük olduğu hallarda kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı ilə sənaye məhsulları istehsalı sahəsində qiymət pariteti, əks halda isə qiymət dispariteti yaranır.

Əsas kənd təsərrüfatı məhsullarının xərclərinin stabil qalmasında dövlətin aqrar sahəyə dəstək mexanizmlərinin təsiri yüksək qiymətləndirilir. Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı üzrə xərclərin azaldılmasında aqrar sahəyə ayrılan subsidiyaların təsirini xərc maddələri üzrə qiymət indeksinin hazır məhsulların satışı üzrə qiymət indeksinə nisbətindən dəyişməsi ilə müəyyən etmək mümkündür. Cədvəl 1-in məlumatlarından görünür ki, devalvasiyanın baş verdiyi 2015-ci ildə əksər kənd təsərrüfatı məhsulları bazarında disparitet müşahidə edilib. Lakin sonrakı illərdə aqrar sahəyə dövlətin dəstək tədbirləri nəticəsində istehsalçılar baxımından daha əlverişli şərait formalaşmışdır.

Belə ki, kənd təsərrüfatı texnikasının dəyərinin 40%-nin büdcə hesabına ödənilməklə güzəştli satışı bir tərəfdən fermerlərin texnika ilə təminat bazasını gücləndirməklə yanaşı, digər tərəfdən bu texnikalar vasitəsilə göstərilən xidmətlər üzrə haqların da təqribən 25-30% aşağı olmasına səbəb olmuşdur. Həmçinin kənd təsərrüfatı texnikasının dəyərinin subsidiya hesabına azaldılması amortizasiya xərclərini də azaldır ki, bunun hesabına aqroservis xidmətləri göstərən sahibkarlar daha aşağı xidmət tarifləri ilə xidmət göstərə bilirlər. Gübrə və pestisidlərin dəyərinin 70% güzəştli fermerlərə satılması da istehsalçıların xərclərinin artmasının qarşısını alıb. İstehsal vasitələrinin güzəştli satışı ilə bərabər, yanacaq və motor yağlarına görə, buğda və çəltik əkinlərinə görə, pambıq, tütün və şəkər çuğunduru istehsalına görə də dövlət birbaşa subsidiyalar formasında aqrar sektora dəstək tədbirləri həyata keçirir. Dövlətin bu dəstək tədbirləri nəticə etibarilə aqrar sektorun devalvasiyanın mənfi təsirlərinə məruz qalmasının qarşısını almaqla yanaşı, istehsalçılar baxımından əlverişli şəraitin yaranmasına və istehsalçıların biznes aktivliyinin son illər daha da artmasına səbəb olmuşdur.

Göründüyü kimi, xüsusilə də devalvasiyadan sonrakı dövrdə əksər məhsulların qiymətləri istehsalçılar üçün əlverişli olmuşdur. Lakin son 2 ilin qiymət pariteti göstəricilərini müqayisə etdikdə görünür ki, 2017-ci il istehsalçılar baxımından daha əlverişli olmuşdur. 2018-ci ildə demək olar ki, bütün məhsullar üzrə qiymət pariteti göstəricisinin səviyyəsi 2017-ci ildən aşağı olmuşdur. Kartof sektorunda isə disparitet yaranmışdır. Xərc maddələri üzrə apardığımız təhlillərdən aydın olur ki, bunun əsas səbəbi istehsal xərclərinin, xüsusilə iş və xidmətlərin dəyərinin 2018-ci ildə daha yüksək olması ilə izah edilir.

Aparılan təhlillər göstərir ki, istehsalçı satış qiymətləri indeksi ilə istehsal vasitələrinin qiymət indeksi arasındakı nisbət əsasən fermerlərin xeyrinə olmuşdur ki, nəticə etibarilə əsas kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı mənfəətlə yekunlaşmışdır (*Cədvəl 2.*).

Cədvəl 2. Bəzi kənd təsərrüfatı məhsullarının satış qiyməti və maya dəyərinin nisbəti

Göstəricilər		2015	2016	2017	2018
Buğda	maya dəyəri, ton/AZN	98.9	98.5	113.5	113.3
	satış qiyməti, ton/AZN	221.0	252.7	277.7	283.7
	Qiymət/maya dəyəri, %	223.5	256.5	244.6	250.5
Arpa	maya dəyəri, ton/AZN	124.9	103.6	132.9	138.3
	satış qiyməti, ton/AZN	208.6	210.7	274.7	277.5
	Qiymət/maya dəyəri, %	167.0	203.3	206.7	200.6

Göstəricilər		2015	2016	2017	2018
Qarğıdalı	maya dəyəri, ton/AZN	66.1	70.1	76.5	128.5
	satış qiyməti, ton/AZN	255.9	310.6	308.7	363.5
	Qiymət/maya dəyəri, %	387.1	443.0	403.6	282.9
Tütün	maya dəyəri, ton/AZN	307.4	498.3	716.3	928.3
	satış qiyməti, ton/AZN	1,240.4	1,460.7	1,503.8	1,579.2
	Qiymət/maya dəyəri, %	403.5	293.2	209.9	170.1
Pomidor	maya dəyəri, ton/AZN	-	92.6	93.8	120.2
	satış qiyməti, ton/AZN	-	344.8	394.7	380.8
	Qiymət/maya dəyəri, %	-	372.3	420.7	316.8
Soğan	maya dəyəri, ton/AZN	-	48.5	72.4	64.7
	satış qiyməti, ton/AZN	-	159.3	221.9	181.2
	Qiymət/maya dəyəri, %	-	190.9	129.6	185.9
Kartof	maya dəyəri, ton/AZN	145.0	150.9	156.7	154.2
	satış qiyməti, ton/AZN	342.2	399.1	395.9	280.8
	Qiymət/maya dəyəri, %	236.0	264.6	252.7	182.2
Yonca	maya dəyəri, ton/AZN	-	36.2	45.2	42.4
	satış qiyməti, ton/AZN	-	106.6	147.0	130.7
	Qiymət/maya dəyəri, %	-	294.4	325.5	308.3
Pambıq	maya dəyəri, ton/AZN	189.8	293.1	295.8	332.1
	satış qiyməti, ton/AZN	421.3	491.1	537.0	562.5
	Qiymət/maya dəyəri, %	221.9	167.5	181.5	169.4

Mənbə: FTMMS-in məlumatları əsasında hesablanmışdır.

Buğda, arpa, qarğıdalı, pambıq və tütünün gəlir-xərc göstəricilərinə nəzər salsaq, görürük ki, xərclərin artım dinamikası ilə bərabər qiymətlərin də artımı müşahidə edilib. Buna uyğun olaraq da həтта eyni məhsuldarlıq səviyyəsində belə qiymətlərin artımı ilə təsərrüfatlar qazanc əldə ediblər. Kartof, soğan, pomidor və yoncanın qiymətlərində isə müəyyən qədər dalğalanmalar müşahidə edilir. Pomidor, soğan və yoncanın 2015-2018-ci illər ərzində ən yüksək satış qiyməti 2017-ci ildə müşahidə edilib. Kartofun istehsalçı qiymətləri isə 2016-cı ildə daha yüksək olub. Lakin qiymətlərdə və xərclərdə kəskin şəkildə qalxıb-enmələr müşahidə edilmir. Buğda sektorunda satış qiymətlərinin artımının maya dəyərindəki artımı üstələməsi nəticəsində 2018-ci ildə buğdanın mənfəətliliyi daha çox olub. Soğanın istehsalçı qiymətləri 2018-ci ildə əvvəlki ilə nisbətən aşağı olsa da, məhsuldarlığın artımı ilə maya dəyərində də azalma müşahidə edilib. Nəticədə 2018-ci ildə soğan sektorunda da mənfəətlilik səviyyəsi artmışdır.

Nəticə

Hazırkı şəraitdə Azərbaycanda kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçı qiymətləri və xərclər indekslərinin dinamikası aqrar istehsalçılar üçün əlverişli formalaşmışdır. Son dövrlərdə aqrar sahədə istehsalçı qiymətlərinin artımı istehsal vasitələri və istehsal-texniki xidmətlərdən istifadə ilə bağlı xərclərin artımını ümumən qabaqlamışdır. Belə vəziyyət dövlətin aqrar sektora verdiyi birbaşa və dolay

subsidiyaların təsiri nəticəsində yaranmışdır. Bununla əlaqədar olaraq növbəti illərdə də aqrar sektorda istehsalçıların mənafeyi və ümumilikdə kənd təsərrüfatı sektorunda biznes aktivliyinin artırılması baxımından dövlət dəstəyi tədbirlərinin davam etdirilməsi məqsədəuyğundur.

İstehsalçı qiymətləri və istehsal vasitələri və xidmətlər üzrə xərclərin indeksləri arasında nisbət kimi müəyyən edilən paritetlik göstəricisinin dinamikasında taxılçılıq və pambıqçılıq üzrə davamlılıq və nisbətən yüksək dayanıqlılıq müşahidə olunmuşdur. Bu da həmin sahələrin məhsullarının maya dəyərində subsidiyaların daha çox paya malik olması ilə izah edilə bilər. Eyni zamanda, digər bitkiçilik məhsulları, o cümlədən tərəvəz və kartof üzrə paritetlik göstəricisinin davamlı hala gətirilməsində 2020-ci ildən tətbiqinə başlanılan yeni subsidiyalaşdırma qaydası müsbət rol oynayacaqdır. Qeyd edək ki, subsidiya qaydalarında dəyişikliklərə əsasən 2020-ci ildən etibarən sektorlar üzrə müxtəlif əmsallar müəyyən edilmişdir. Bu da subsidiyaların fərqləndirilməsi yolu ilə dövlət dəstəyinin sektorlara təsirinin daha səmərəli olmasına şərait yaradacaqdır.

Ədəbiyyat siyahısı

1. F.F. Fikrətzadə, X.A. Məcidova. “Fermer təsərrüfatları məlumatlarının monitoring sisteminin kənd təsərrüfatı sahəsi üzrə informasiya təminatında rolu: Avropa təcrübəsinin Azərbaycanda tətbiqi”, “Statistika xəbərləri”, № 3/2016”.
2. Абдиев М.Ж. Регулирование ценового механизма в аграрном секторе экономики // Теоретическая и прикладная экономика. Москва-2018, №4, стр. 90-97.
3. Арыкбаев Р.К. Государственное регулирование цен в условиях рыночной трансформации экономики. Астрахань: ИПК “Волга”, 2001.
4. Борхунов Н.А., Авдеев М.В. Ценовой паритет в АПК России и государств-членов ЕАЭС. // АПК: Экономика, управление. Москва, 2018, стр. 60-68.
5. Самаруха В.И., Тяпкина М.Ф. Ценовые диспропорции, возникающие на сельскохозяйственную и промышленную продукцию. // Baikal Research Journal, Иркутск, 2019, стр. 10.
6. Hina Ali. Parity Pricing as an Approach to Price Support Programme in Agriculture Sector of Pakistan: Policy Analysis /European Online Journal of Natural and Social Sciences 2019, pg. 1.
7. R.Z. Huseyn, N.Ə. Shalbusov. Application of the Hungarian FADN Practis in Azerbaijan: Results and Prospects // The Journal of Academic Social Science Studies 2014, pg 45.

S.Hajiyeva, Agricultural Economics Research Center

The impact of price parity on producers' income in agrarian sector

Summary

In this article, an increase in producer prices and production cost of agricultural products has been analyzed and in the current situation, the level of prices in terms of producers has been evaluated. The data has been obtained from the database formulated by Agro Research Center in the framework of Farm Data Monitoring System (FDMS). The article has also discussed the impact of government support on price parity in inter-sectoral agricultural relations. The result of analysis shows that it is crucial to continue to provide farmers with financial support based on new mechanisms with the purpose of ensuring price stability in the main agricultural products, in the upcoming years.

Keywords: *agrarian market, government support, price disparity, producer price index, average average cost rate.*

С.Гаджиева, Центр Аграрных Исследований

Влияние ценового паритета в аграрной отрасли на доходы производителей

Резюме

В статье анализируются рост цен на продукцию сельского хозяйства и затраты на производство этой продукции на основе базы данных, созданной по результатам опросов среди фермеров в рамках Системы Мониторинга Данных Фермерских Хозяйств (СМДФХ) Центра Аграрных Исследований и оценивается доступность уровня цен в нынешних условиях с точки зрения производителей. Раскрываются последствия государственной поддержки создания ценового паритета в отраслях сельского хозяйства. В статье также с целью обеспечения устойчивости ценового паритета по основным видам продукции, производимой в сельском хозяйстве в последующие годы, показано, что меры финансовой поддержки фермеров имеют важное значение для согласования с регулированием расходов.

Ключевые слова: *аграрный рынок, государственная поддержка, диспаритет цен, индекс цен производителей, средний индекс роста расходов.*